

DOI: 10.51728/ZRIPF202501018N

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Primljeno 14.07.2025.

**Doc. dr. Muamer Neimarlija**

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici  
muamer\_n@yahoo.com

## **RELIGIJSKOPEDAGOŠKA KONCEPTUALIZACIJA LUKMANOVIH SAVJETA**

### ***Sažetak***

*U religijskopedagoškoj perspektivi ljudsko srce (el-kalb) je centralni objekt odgojnih interesa, a njegova odgojno relevantna konstitutivna osobenost je sloboda. Budući da se autentičan i odgovoran razvoj religijske svijesti (takvaluk) može realizirati isključivo u zoni slobode, onda je, s tog stanovišta posmatrano, moguće razumjeti religijskopedagoški značaj savjetovanja kao neoptruzivnog i, prema tome, efektivnog metodičkog pristupa s obzirom na ciljani odgojni ishod. U ovom tekstu aktuelizirana tematska cjelina kur'anskog poglavlja Lukman tradicionalno je prepoznata i obilježena sintagmom savjeti mudrog Lukmana. Stoga, aksijalnu heurističku nit predmetnog istraživanja čini traganje za konceptualnim poveznicama savjetovanja i efektivnog odgoja. Polazeći od navedenog shvatanja, cilj ovog istraživanja bio je na temelju kvalitativne analize ustanoviti ključne koncepte sadržane u savjetima mudrog Lukmana, a značajne za odgoj djece i mladih. Odatle, ovaj rad pripada kvalitativnoj istraživačkoj paradigmi, a primijenjene su metode hermeneutike (Milat, 2005) i teorijske analize (Grandić i Karić, 2009; Milat, 2005) i tehnika kodiranja (Popadić, Pavlović i Žeželj, 2018). Analizom referentnih ajeta predmetnog kur'anskog poglavlja i dostupne relevantne literature ustanovljeni su sljedeći ključni koncepti: mudrost, odgojna transmisija, društveni ambijent, socijalni pritisak,*

*odgovornost, prosocijalni aktivizam, neverbalna i paraverbalna komunikacija.*

**Ključne riječi:** Kur'an, religijska pedagogija, odgoj, Lukman, savjetovanje, konceptualizacija

## 1. Uvod

Kur'an časni, u izvjesnom smislu, predstavlja sveobuhvatni katalog upute za svakog pojedinca i svaku zajednicu. Kao Allahov, dž.š., govor, nudi najbolja rješenja za bilo koju ljudsku zapitanost, pa tako i pitanja koja tretira religijska pedagogija. Iako kur'anski tekst u cjelini predstavlja sadržaj odgojnog karaktera - jer Kur'an odgaja svakim svojim stavkom (Latić, 2001, str. 4) - u ovom radu razmatra se tematska skupina ajeta sure Lukmān (12.-19.) budući da se radi o izrazito religijskopedagoški orijentiranom kur'anskom pasažu. To zbog toga što se poruke upućene kroz Lukmanovo savjetovanje sina mogu istraživati na nivou sljedećih odgojno/obrazovnih elemenata: sadržaji, metode, ciljevi, komunikacija, odgojni autoritet, relacija odgajatelj-odgajanik, odgojni ambijent. Upravo navedeni elementi predmet su religijskopedagoške analize u kontekstu spomenutih ajeta sure Lukmān. Budući da je riječ o tekstualnoj analizi temeljnog konstitutivnog izvora islama, orijentacijsku osnovu predmetne analize čine djela iz područja kur'anske egzegeze, podržana odgojno relevantnom literaturom. Također, shodno potrebama korištene su i hadiske predaje i dostignuća različitih znanstvenih disciplina, što je navedeno u bibliografiji rada, ali bez zalaženja u disciplinarno detaljiziranje. Prilikom pozivanja na korištenu literaturu, primijenjen je APA standard citiranja. Rad je podijeljen na uvod, prikaz Lukmanove ličnosti, glavni dio sa odjeljcima nazvanim u skladu sa ustanovljenim konceptima, zaključak i spisak korištene literature. Prilikom realizacije glavnog dijela pristupilo se sukcesivnoj elaboraciji svakog od predmetnih ajeta na način da je najprije dat kraći komparativni prikaz pojedinih tefsirskih stavova, nakon čega su izneseni vlastiti pogledi autora na referentni tekst, kombinirajući lična promišljanja, govor Poslanika, s.a.v.s., i autoru dostupna znanstvena istraživanja u okviru disciplinarno relevantnih oblasti. Rad je teorijske naravi i, u osnovi, primijenjena je hermeneutika (Milat, 2005) i metoda teorijske analize (Grandić i

Karić, 2009; Milat, 2005) i tehnika kodiranja (Popadić, Pavlović i Žeželj, 2018). Posmatrano sa stanovišta utemeljenja komentara kur'anskog teksta, odabran je interpretacijski pristup koji korelira spoju tradicionalne i racionalne misli (Halilović, 2015). U radu je korišten prijevod Kur'ana časnog na bosanski jezik autora rahmetli Besima Korkuta, pri čemu su ajeti citirani na sljedeći način: naziv sure, zarez i broj ajeta (naprimjer: El-Fātiha, 5). U dostupnim izvorima na bosanskom jeziku nisu pronađeni radovi utemeljeni na religijskopedagoškoj konceptualizaciji Lukmanovih savjeta. Prisutne su, pretežno, tematski izolirane izreke mudrog Lukmana, kraći tefsirski osvrti ili prijevodi komentara Kur'ana časnog u sklopu kojih se nalazi i tumačenje sure Lukmān. Upravo zbog toga nije dat pregled ranijih istraživanja. Imajući u vidu širinu teme i prostornu ograničenost, nije se pristupilo po intenzitetu i ekstenzitetu kompleksnijoj elaboraciji tematskih cjelina, mada svaki segment glavnog dijela rada zaslužuje širi znanstveni osvrt.

## 2. Mudri Lukman

Eš-Šaravi (1992, str. 11617) mudrog Lukmana svrstava među *rabbanijjune*, iako nije bio poslanik. Predstavljajući mišljenja tradicionalnih učenjaka, Ibn Kesir (2002, str. 1040) veli da je Lukman bio dobri Allahov rob, koji se bavio stolarstvom, a s obzirom na socijalni status bio je u položaju abesinskog roba. El-Džezairi (2006, str. 1176) predstavlja Lukmanovu, a.s., genealogiju citirajući mišljenje prema kojem je bio sestrić ili tetić poslanika Ejuba, a.s., te navodi stav da je Lukman bio Nubijac kojeg je poznao Allahov poslanik Davud, a.s, i da je živio hiljadu godina. Razmatrajući njegovo porijeklo, Eš-Šaravi (1992, str. 11608) tvrdi da je Lukman bio abesinijski rob, sličan južnoafrikancima (1992, str. 11613), istovremeno navodeći mišljenje Seida ibn Musejjeba da je bio sudanski crnac, debelih usana, kojem je Uzvišeni Allah podario mudrost, ali ne i vjerovjesništvo. Ibn Kesir (2002, str. 1040) bilježi odgovor Lukmana na zapitanost u vezi njegovog duhovnog stanja: "Obarao sam svoj pogled, sustezao jezik, bio skroman u hrani, čuvao spolni organ, govorio Istinu. Ispunjavao obećanja, ugošćavao goste, pazio komšije, ostavljao ono što me se ne tiče - to me je učinilo onim kakvog me vidiš.". Slično tome, Eš-Šaravi (1992, str. 11616) ističe da je Lukman mnogo razmišljao i

puno šutio, bio osoba lijepog mišljenja, volio Uzvišenog Allaha, pa je i Allah njega volio. Asad (2004, str. 624) za Lukmana kaže da je "prototip mudraca koji prezire svjetske časti ili koristi i teži nutarnjoj savršenosti.". Prema mišljenju Halilovića (2024, str. 142) "savjeti koje je mudri Lukman uputio svom sinu univerzalne su naravi i potrebni su u svakom vremenu i na svakom mjestu".

### 3. Religijskopedagoška konceptualizacija

#### 3.1 *Mudrost*

Predmetna cjelina započinje atribucijom mudrosti Lukmanu, a.s., što je, sa stanovišta kur'anski referentne deskripcije, istaknuta crta ličnosti ovog pobožnjaka – atribut koji učenjaci uobičajeno koriste pri spomenu njegovog imena. Uzvišeni Allah kaže: **"A Mi smo Lukmānu mudrost darovali: 'Budi zahvalan Allahu! Ko je zahvalan, čini to u svoju korist, a ko je nezahvalan – pa, Allah je, zaista, neovisan i hvale dostojan.'"** (Lukmān, 12). U komentaru ovog ajeta Eš-Šaravi (1992, str. 11608-11612) opširno obrazlaže značenje termina *ātejnā* (davanje) i, sugerirajući da se u ovom slučaju radi o značenju nadahnuća (*ilhām*), kaže da je za nadahnuće nužno imati neoštećen 'prijemnik', tj. očuvati čistoću izvorne fitretske strukture, baš kao što se desilo u slučaju nadahnuća Musaove, a.s., majke (El-Kasas, 7-13). Da mudrost nije plod (isključivo) intelektualnog angažmana, tvrdi i Isanović: "Mudrost se ne stiče mnogoznalaštvom niti naporom ljudskog uma. Ona je dar Milostivog onima koji su čisti." (Bušatlić, 2008, str. 8). Praktičan primjer navedenog nalazi se u ličnosti Hidra, koji nije bio vjerovjesnik, ali je bio učitelj Musau, a.s, (El-Kehf, 60-82) jer je bio Allahov rob kojeg je Allah, dž.š., učinio iskrenim pa mu je 'dao'; ličnost istog profila bio je i Lukman, koji nije miješao tijelo sa haramom pa je mu Allah, dž.š., stoga, dao mudrost (Eš-Šaravi, 1992, str. 11612). Ibn Kesir (2002, str. 1040) veli da se pod mudrošću datoju Lukmanu smatra razumijevanje, znanje, izražavanje i shvatanje islama, a El-Džezairi (2006, str. 1176) drži da ovdje spomenuta mudrost obuhvata razumijevanje u vjeri, inteligenciju i efektivno djelovanje. Da je mudrost neodvojiva od djelovanja, ovakav zaključak moguće je izvesti iz riječi Muhammeda, s.a.v.s.: "Nema blagog čovjeka osim onoga koji je

društven, i nema mudrog čovjeka osim onoga koji je iskusan." (Arif, 2000, str. 247). Al-Qaradawi (2020/I, str. 50), također, citira Suhraverdija, koji kaže: "Moralom se razumijeva znanje, znanjem se popravljaju djela, a djelom se postiže mudrost." Mudrost se, prema tome, može razumjeti i kao aplikativna strana učenosti. A to znači da mudrost ustanovljena u sferi teorijske korektnosti zahtijeva identičnu potvrdu kroz analogno djelovanje. Ova postavka odavno je stav muslimanskih učenjaka i pridodata je kao suštinsko značenje mudrosti. "Mudrost znači ispravnost u postupanju i govoru. Prvobitno je to značilo postaviti stvari na pravo mjesto. Mudrac je onaj koji savršeno djeluje." (Atajić, 2001, str. 1771)<sup>79</sup>. I druge kulturne tradicije iznjedrile su istovjetne idejne formulacije u vezi mudrosti i djelovanja. Tako je, naprimjer, starogrčki filozof Isokrat izvršio utjecaj na Ciceronovu i Kvintilijanovu pedagogiju, a posredno i na pedagogiju renesanse i humanizma, prema kojoj je istinska mudrost uvijek ujedno mudrost govorenja i činjenja (Böhm, 2012, str. 21-22). Potpunu mudrost, dakle, odlikuje konzistentna sprega ideje, govora i čina. Preneseno na područje odgoja, to se, pak, manifestira kroz efektivno isplaniranu i organiziranu odgojnu akciju. U perspektivi islamske pedagogije odgojna akcija je, zapravo, poziv Uzvišenom Stvoritelju. S tim u vezi Uzvišeni Allah kaže: "Na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom pozivaj i s njima na najljepši način raspravljaj! (...)" (En-Nahl, 125). U ovom ajetu uočljiv je konceptualni okvir odgojne akcije. "Idejni konstrukt d'avetske akcije pretpostavlja sukcesivni proces na liniji 'organizacija (mudrost) – akcija (savjet) – reakcija (rasprava)'. Odgojno pregalaštvo zahtijeva na mudrosti baziranu organizaciju. Potrebno je, dakle, organizacijski posložiti stvari na način da se svakoj da primjereno mjesto u slijedu događaja. Zatim se prelazi na samu akciju, tj. savjetodavni rad." (Neimarlija, 2013b, str. 56-57). Planiranje i organizacija, kao aspekti idejne mudrosti, prethode odgovarajućem odgojnom

<sup>79</sup> Sličnu konstataciju, ali i alternativne posljedice, iznosi i Al-Attas (2003, str. 126): "Znati kako ono što se (sa)zna postaviti na njemu odgovarajuće mjesto – to je mudrost (*hikmah*), i obrnuto: znanje bez reda i istraživanje bez discipline vodi u konfuziju i, prema tome, u tom slučaju, čovjek je nepravedan prema samom sebi."

djelovanju<sup>80</sup>. Fenomenološki posmatrano, nasuprot planiranju i organizaciji, kao potencijalna alternativa – ne i stvarna, tj. funkcionalna – stoje impuls i stihija, čiji plodovi jesu neutemeljenost, površnost, nesistematiziranost i, posljedično, odsustvo uspjeha. Uzevši Muhammeda, s.a.v.s., za životnog uzora, svakom muslimanu neizbježno se nameće i prihvatanje poslaničkog principa plana i organizacije. Naime, Poslanik, s.a.v.s., je sve aktivnosti pomno planirao i detaljno organizirao (hidžru, bitke, izaslanstva ...). Konačno, u sam fenomen Objave utkan je plan i organizacija, posmatrano i sa aspekta sadržaja<sup>81</sup> i sa stanovišta procesa<sup>82</sup>. Stoga, temeljna religijskopedagoška poruka ovog ajeta jeste insistiranje na razvoju sposobnosti odgajnika da stvari postavi na mjesto koje im pripada i u ideji i u realizaciji, što podrazumijeva implementaciju odgoja za planiranje i organizaciju. Odgojna vrijednost koju polučuje takav odgoj jeste mudrost. A to pretpostavlja da sam odgajatelj ima pri sebi istu sposobnost – mudrost, jer onaj ko ne posjeduje nešto, ne može to ni dati. To implicira odgojno načelo da samoodgoj prethodi odgoju. Također, navedena postavka uključuje odgoj za razumijevanje prioriteta – razvoj sposobnosti da se procesi osmisle i realiziraju odgovarajućim redoslijedom. Upravo iz ajeta koji slijedi moguće je uzeti pouku o prioritetima i etapama u procesu odgojne transmisije.

---

<sup>80</sup> Sa stanovišta poimanja Kur'ana časnog kao upute čovječanstvu, pozicioniranje svakog kur'anskog izraza ima specifičnu razložnost u smislu razumijevanja kur'anskih uputstava. "Ranije smo spomenuli da riječ kojoj je data prijednost u Kur'anu i njegovom kontekstu ima poseban značaj i vrijednost, više od riječi koja dođe poslije nje. To je jedno od pravila za iznošenje zaključaka o ajetima Allahove Knjige." (Et-Turki, 2022, str. 140-141). Na osnovu ove postavke razumljiv je sintaksički prioritet dat izrazu "mudrost" spram izraza "savjetovanje" i "rasprava" u predmetnom ajetu (En-Nahl, 125). Naime, uvjet odgojne efektivnosti sadržan je u procesualnom prvenstvu "mudrosti" nad "savjetovanjem" i "raspravom".

<sup>81</sup> Budući da je poredak ajeta i sura *tevkifi*, prema Božijoj naredbi (Handžić, 1972; citirano kod Halilović, 2015, str. 398-399), El-Alvani (2018, str. 49) iznosi korektnu misao o *planskom rasporedu kur'anskih ajeta*.

<sup>82</sup> Handžić (1972; citirano kod Halilović, 2015, str. 378) ističe da su manje ili veće cjeline kur'anskog teksta objavljivane sukcesivno, prema potrebi, što, onda, podrazumijeva prisustvo plana i organizacije u činu objave.

### 3.2 Odgojna transmisija

U nastavku kazivanja o Lukmanu, a.s., Uzvišeni Allah kaže: **"Kad Lukmān reče sinu svome, savjetujući ga: 'O sinko moj, ne smatraj druge Allahu ravnim, mnogoboštvo je, zaista, velika nepravda.'"** (Lukmān, 13). Ovaj ajet, u konceptualnom smislu, reflektira proces transmisije odgojnih sadržaja. Imajući u vidu ishod kodiranja, taj kur'anski stavak moguće je podijeliti na metodičko-odnosni i sadržajni aspekt odgojne transmisije. Naime, prvi dio ajeta indicira metodičko-odnosnu dimenziju (govor, Lukman, sin, savjet, komunikacija), a drugi dio upućuje na sadržajnu dimenziju odgojne transmisije (mnogoboštvo, nepravda)<sup>83</sup>. Usljed višestrukosti sadržanih fenomena, ovaj ajet nudi obilje interpretacijskih mogućnosti sa stanovišta religijske pedagogije. Međutim, zbog limitiranog prostora, autor će se ograničiti na sljedeće značajke: savjetovanje kao metodički pristup, odgojnu komunikaciju i odgojni sadržaj. Eš-Šaravi (1992, str. 11636) savjetovanje (*vāz*) definiše kao podsjećanje na nešto što je od ranije poznato iz bojazni od njegovog zaboravljanja; ne radi se, dakle, o bilo kakvoj novoj informaciji; odatle dolazi razlika između *alima* koji podučava i *vaiza* koji savjetuje. El-Džezairi (2006, str. 1176), pak, veli da savjet (*vāz*) uključuje naredbu i zabranu posredstvom stimulacije na dobro i destimulacije na zlo. El-Asfehni (2023, str. 600) smatra da izraz *ve'aze* ima značenje upozorenja sa zastraživanjem, ali navodi i mišljenje El-Halila da je *vāz* podsjećanje ili opomena na određeno dobro koristeći ono što raznježuje srca. Upravo potonjem stavu o značenju izraza *ve'aze*, koji cilja srčanu suptilnost, treba pridati najveću važnost. To zbog toga što je krajnja svrha savjetovanja oblikovanje ili promjena nekog uvjerenja, u ovom slučaju radi se o centralnom uvjerenju o Uzvišenom Stvoritelju. Za svrhu formacije ili promjene uvjerenja savjetovanje je jedini metodički relevantan pristup. Naime, srce je stvoreno kao lokacija u kojoj prebiva uvjerenje (*iman*) i, kao takvo, slobodno je od bilo kakve optruzivosti<sup>84</sup>. Stoga, prisila s

<sup>83</sup> Neimarlija (2013b) je uradio detaljan prikaz i pojašnjenje navedenih dimenzija predmetnog ajeta.

<sup>84</sup> Autentičan primjer za navedenu tvrdnju je slučaj Ammara ibn Jasira, r.a. Bio je mučen da bi promijenio svoje uvjerenje. Mekanski idolopoklonici bili su u stanju njegovo tijelo i jezik prisiliti, ali je srce ostalo zona slobode.

namjerom direkcije uvjerenja je besplodan, a time i bespredmetan čin. Takav pokušaj za posljedicu može imati samo otpor, potencijalno do nivoa inata. Zbog toga, ne bi trebalo propustiti da se primijeti upotreba umanjenice *bunejje* koja sugerira ambijentalnu dimenziju procesa savjetovanja, budući da je blagost adekvatna podloga za uspostavljanje okruženja koje će rezultirati uspješnom odgojnom interakcijom. U tome se, najvjerojatnije, krije i razlog preferencijalnog situiranja komunikacijske invokacije (*jā bunejje*), kojom Lukman otvara savjetovanje<sup>85</sup>. "Mudri Lukman obraća se sinu koristeći hipokoristik *sinčiću moj* kao komunikacijsko sredstvo koje odražava nježnost. Njegove riječi razumijevamo kao hipokoristik, a ne kao pejorativ, jer ovaj deminutivni konstrukt dolazi u značenju izražavanja bliskosti, a ne kao izraz potcjenjivanja. *Ja bunejje*, ustvari, simbolizira familijarnu prisnost, koja se, između ostalog, postiže i proklamativnom potvrdom takvih veza." (Neimarlija, 2013a, str. 15). U tako brižnoj atmosferi veće su šanse da aplikacija odgojnih sadržaja tokom odgojnog procesa bude efektivna. Drugačije kazano, odgovarajuća afektivnost je preduvjet efektivnosti. A odgojni sadržaji se plasiraju u skladu sa prioritetima. Bilo koja vrsta opće mentalne tendencije kao izraza svjetonazorske orijentacije (teizam, ateizam, agnosticizam), usmjerava svaki pojedinačni stav bilo kojeg čovjeka. Zbog toga Lukman na prvom mjestu nastoji utvrditi tevhid kod sina, jer riječi *lā tušrik billāh* su vrhunac vjerovanja. Ovaj iskaz, potvrđen u srcu čovjeka, ima snagu da utiče i oblikuje niže mentalne i bihevioralne instance i, na taj način, dugoročno formira karakter pojedinca. Razlog za zabranu idolopoklonstva (*širk*), prema El-Džezairiju (2006, str. 1176), leži u samom fenomenu mnogoboštva, a riječ je o nepravdi (*zulum*)<sup>86</sup>. Pošto je *ibadet* pravo Stvoritelja kod Njegovih robova, pridavanje tog prava nekom drugom mimo Uzvišenog Allaha je izraz najvećeg stepena zuluma. Ovaj ajet objašnjava neminovnost kauzalnosti između mnogoboštva i nepravde. Budući da je u širku sadržan zulum,

---

<sup>85</sup> Ovdje treba imati na umu ranije navedenu postavku o prvenstvu riječi u ajetu (Et-Turki, 2022, str. 140-141).

<sup>86</sup> El-Džezairi (2006, str. 1176) *zulum* određuje kao postavljanje stvari na mjesto koje im ne pripada. Po ovom pitanju, na istom stanovištu je i Eš-Šaravi (1992, str. 11637), kao i ranije citirani Al-Attas (2003, str. 126).

ustanovljavanjem mnogoboštva kao temeljne orijentacije pojedinca i zajednice, nered (*fesād*) se javlja kao neizbježan ovosvjetski ishod. Jedini izlaz iz ovakve situacije je povratak izvornom, fitretskom stanju, tj. tevhidu. Iako su metoda i sadržaj suštinski neodvojivi<sup>87</sup>, analiza ovog ajeta ishodi stavom da odgoj za metodički utemeljeno djelovanje ustanovljava potrebu naglasaka na vrijednost obuke za načinom (metodom) prijenosa odgojnih sadržaja samim time što mu je dato sintaksičko prvenstvo. Izlaganje odgojnih sadržaja bez prethodne metodičke osposobljenosti može biti izrazito kontaproduktivno.

### **3.3 Društveni ambijent**

U nastavku sure Uzvišeni Allah u Lukmanove savjete ucjepljuje insert koji otvara socioambijentalnu perspektivu odgojnih aktivnosti. Radi se, naime, o dva ajeta koji tretiraju osnovnu socijalnu strukturu – porodicu. U prvom ajetu Uzvišeni Allah kaže: **"Mi smo naredili čovjeku da bude poslušan roditeljima svojim. Majka ga nosi, a njeno zdravlje trpi, i odbija ga u toku dvije godine. Budi zahvalan Meni i roditeljima svojim, Meni će se svi vratiti."** (Lukmān, 14). Ovaj umetak implicira egzistencijalnu neminovnost i psihosocijalni značaj porodičnog okruženja kao temeljnog društvenog ambijenta u odgojno/obrazovnom hodu odgajnika. Orijetiranost jednog čovjeka na drugog, kao srž socijalne koegzistencije, duboko je ukorijenjena u ljudsko biće. Sama etimologija riječi *insān* najbolje ilustrira ovu općeljudsku sklonost. Naime, "insan je društveno biće, tj. biće koje je upućeno na druge insane (ljude) i koje ne može živjeti samo." (Halilović, 2012, str. 18). Upravo zbog toga naprijed je rečeno da čovjeku imanentna socijabilnost ima karakter egzistencijalne neizbježnosti. S druge strane, porodica kao mikrodruštvena zajednica je startno okruženje koje najneposrednije diktira uvjete personalne formacije pojedinca. Gledano sa stanovišta razvojnih potreba pojedinca, porodica je "primarna socijalna sredina koja je trajni izvor emocionalne, socijalne i ekonomske sigurnosti na čemu se temelji njegov pravilan

---

<sup>87</sup> Detaljno obrazloženje nerazdruživosti nastavnog metoda i nastavnog sadržaja dao je Slatina (1998, str. 30-33).

psihosocijalni razvoj." (Adilović, 2024, str. 111). Kao najznačajniji agens socijalizacije<sup>88</sup>, porodica je društveno jezgro u kojem dijete uči osnove međuljudskih relacija zarad uspješne socijalizacije. Stoga, porodica predstavlja aktivno mjesto susreta individualnih i kolektivnih zahtjeva, gdje se, kroz odgovarajuće inpute, uravnotežuje individualna sloboda i društvena odgovornost. Sve prethodno rečeno ostvaruje se u poticajnom i uravnoteženom porodičnom ambijentu, a ilustracija takvih porodičnih odnosa data je u predmetnom ajetu kroz konceptualni niz poslušnost – blagodat – zahvalnost. Neophodno je, naime, da na svakoj blagodati čovjek bude zahvalan, što se, u ovom slučaju, reflektira u poslušnosti djeteta roditeljima. Razlog za poslušnost roditeljima slijedi odmah nakon naredbe, a odnosi se na riječi *majka ga nosi, a njeno zdravlje trpi, i odbija ga u toku dvije godine*. Majčin trud do vremena prestanka dojenja istaknut je jer za dijete, prema Eš-Šaraviju (1992, str. 11641), nije očigledan kao očevo; dijete dok odrasta očevdac je očevog doprinosa porodici, ali nije bilo u poziciji da se uvjeri u tegobe nošenja, porođaja i dojenja, pa se, stoga, podsjeća na taj period i ulogu majke u svemu. Ostavljajući u ovom trenutku po strani danas znanstveno dokazane biofiziološke benefite dojenja za majku i dijete, ovdje je tematski značajnije iznijeti psihosocijalne koristi. Rot (2003, str. 123), naprimjer, referirajući se na istraživanja još iz prošlog stoljeća, iznosi sljedeće: "Ukazuje se na to da je za razvitak ličnosti, za efekat socijalizacije, važno da li se dete doji ili ne i koliko dugo vremena se doji. Niz autora ukazuje na to da će dete biti utoliko tolerantnije u svojim odnosima, da će ono i kao ličnost pokazivati utoliko više poverenja prema drugim ljudima ukoliko je duže dojeno." I novija istraživanja potcrtavaju iste zaključke. Skorašnje veliko istraživanje u Škotskoj (Adams i saradnici, 2023) pokazalo je da su djeca koja su isključivo dojena u poređenju sa djecom koja su konzumirala vještačko mlijeko imala manje komunikacijskih problema, socio-emocionalnih poteškoća, senzorne degeneracije i tjelesno-motoričkih poteškoća. Vjerovatno da bi ranije zvučalo, u najmanju ruku, čudno, ali sada, na bazi

---

<sup>88</sup> "Agensi (porodica, vrtić, škola, vršnjaci, religija, društvene organizacije i sredstva masovne komunikacije) su društveni činioци koji predstavljaju zastupnike društva i kulture i neposredno utiču na proces socijalizacije." (Lalović i Trebješanin, 2011, str. 31).

znanstvenih istraživanja, može se konstatirati da dojenje ima krucijalan značaj za pravilan psihosocijalni razvoj djeteta. Ovdje je, međutim, dojenje moguće, u simboličkom smislu, shvatiti i kao egzemplarnu referencu za najveći stepen prisnosti (ar. *uns*), prijeko potrebnog ishoda pravilnog emocionalnog razvoja za svrhu kasnije uspješne socijalizacije. "Upravo suštinsko za mentalno zdravlje djeteta jeste zadovoljavanje njegovih potreba za toplinom i intimnošću kroz kontinuirane odnose sa majkom (ili stalnom zamjenicom za majku) u kojima oboje doživljavaju satisfakciju i zadovoljstvo." (Bowlby, 1954; citirano kod Pašalić-Kreso, 2000, str. 31). Prema tome, dojenje je, danas se pouzdano zna, i psihosocijalni čin u kojem je sadržana korist za obje "strane". Osim toga, u navedenom ajetu u dječijoj blagodati (dojenja) sadržana je tjelesna žrtva majke. Ahtar (2016, str. 183) smatra da podnošenje stvarnih teškoća (naprimjer, fizičkih, finansijskih) tokom odgajanja djece, kada je utemeljeno u ljubavi, blisko je ideji žrtvovanja<sup>89</sup>. Općenito, odgojni autoriteti, roditelji i učitelji, žrtvuju puno toga (vrijeme, novac, komfor, vlastito tijelo). Zbog toga, osobe koje uživaju plodove njihovog žrtvovanja trebalo bi da iskazuju zahvalnost<sup>90</sup>, makar se to od njih i ne tražilo, da bi uspostavljene socijalne relacije poprimile obol trajnosti. Višestruka istraživanja pokazala su pozitivnu spregu između izražavanja zahvalnosti i psihološkog blagostanja djece i mladih. Isić-Imamović (2024, str. 94) tvrdi da "izražavanje zahvalnosti razvija kod djece i mladih psihološko blagostanje ili ugodno mentalno stanje koje se na kognitivnom planu manifestira kroz izražavanje općeg zadovoljstva životom, zatim kroz optimističnost i ispunjenost nadom uz očekivanje pozitivnih ishoda u životu i zadovoljstvo školom, na emocionalnom planu kroz doživljavanje prijatnih osjećanja, te i na socijalnom planu kroz spremnost na opraštanje i pomaganje drugima te integraciju.". Sadržaj citiranog ajeta nudi dva međusobno povezana koncepta i oslonjena na fenomen blagodati, a bitna za odgoj iz religijskopedagoške perspektive – zahvalnost i poslušnost. Prvo, budući da je zahvalnost generator psihološkog

<sup>89</sup> "Ljubav prema svojoj deci možda neće zahtevati otvorena i velika žrtvovanja, ali mala količina predavanja sebe njen je sastavni deo." (Ahtar, 2016, str. 183).

<sup>90</sup> Prema Ahtaru (2016, str. 95) "zahvalnost se odnosi na osećaj blagodarnosti prema objektu koji zadovoljava potrebu".

blagostanja i snažan sociokohezivni faktor, neophodno je da se putem aktivnosti odgojnih autoriteta izražavanje zahvalnosti "nametne" kao transgeneracijski princip koji će osnaživati socijalne veze. Drugo, u vremenu opće krize autoriteta, čini se obaveznim aktuelizirati religijskopedagošku perspektivu odgojnog autoriteta<sup>91</sup> s ciljem razvoja svijesti odgajanika o neophodnosti poslušnosti autoritetu. Stvoreni svijet je, općenito, hijerarhijski uređen, pa je bezrazložni otpor autoritetu čin neuvažavanja funkcionalne realnosti, koji za posljedicu ima narušavanje teleologije stvorenog poretka.

### 3.4 Socijalni pritisak

Poslušnost oporučena u prethodnom ajetu, ipak, nije bezrezervna, što znači da ima određena ograničenja. Mjera iskazivanja dječije poslušnosti i zahvalnosti prema roditeljima nije određena isključivo njihovim biološkim relacijama, već je uvjetovana i kvalitetom roditeljskog duhovnog uticaja. Tako, poslušnost odgajanika ne podrazumijeva nekritičko prihvatanje ideja, makar to dolazilo i od roditelja. Takva postavka sadržana je u riječima Uzvišenog Allaha: **"A ako te budu nagovarali da drugog Meni ravnim smatraš, onoga o kome ništa ne znaš, ti ih ne slušaj i prema njima se, na ovom svijetu, velikodušno ponašaj, a slijedi put onoga koji se iskreno Meni obraća; Meni ćete se poslije vratiti i Ja ću vas o onome što ste radili obavijestiti."** (Lukmān, 15). Čovjek je stvorenje, općenito, osjetljivo na ambijentalne uticaje. Tome u prilog govori ranije spomenuto etimološko određenje ključnog kur'anskog izraza za pojam čovjeka (*insān*), koji "znači da je čovjek podložan utjecaju okoline, dakle na njega utječu ljudi, sredina, kao i životne okolnosti, a i on može utjecati na druge." (Halilović, 2012, str. 18). O utjecaju sredine na čovjeka Muhammed, s.a.v.s., rekao je sljedeće: "Čovjek je na vjeri svoga prijatelja (druga), pa neka gleda svaki od vas s kime druguje." (Arif, 2000, str. 133). Ovaj socioambijentalni insert u govor mudrog Lukmana upućuje na značaj porodičnog okruženja u odgoju, kao prvog i najutjecajnijeg

---

<sup>91</sup> Referentno pojašnjenje koncepta religijskopedagoškog odgojnog autoriteta dato je u tekstu "Kur'anska perspektiva (dis)pozicijskog karaktera odgajateljevog autoriteta" (Neimarlija, 2015).

agensa socijalizacije<sup>92</sup> odgajanika. Prihvatajući roditeljski autoritet, u porodici se (nekada i nesvjesno) usvajaju pojedini stavovi kao apriori utisci o svijetu. Takve prve impresije<sup>93</sup> kasnije je izrazito teško korigirati, posebno kada su nastali kao instrukcija tako snažnih autoriteta poput roditelja. Sama pripadnost porodici, kao najmanjoj društvenoj grupi, podrazumijeva i mogućnost izlaganja socijalnom pritisku<sup>94</sup>, koji za posljedicu može imati konformizam<sup>95</sup>. I Eš-Šaravi (1992, str. 11646-11647) i El-Džezairi (2006, str. 1177) kao povod objave ovog ajeta navode slučaj poznatog ashaba S'ad ibn ebi Vekasa, r.a., čija majka je samožrtvovanjem htjela, praktično, iznuditi sinovljevo odustajanje od islama. Bez obzira na okolnosti roditeljskog pritiska, kakvom je bio izložen i S'ad, r.a., vjernicima se nalaže ustrajnost na pravom putu (*ve-t-teb'i sebīle men enābe ilejje*) i, istovremeno, dobročinstvo prema takvim roditeljima (*ve sāhibhumā fi-d-dunjā m'arūfen*). Bitno je primijetiti da tako izbalansiran pristup u primarnim socijalnim vezama počiva na suprotstavljanju

<sup>92</sup>Ističući socijalizacijski primat porodice Rot (2003, str. 122) kaže: "U stručnoj literaturi najveća se važnost u procesu socijalizacije redovno pridaje porodici. Ona se po pravilu i najdetaljnije prikazuje među agensima socijalizacije. Shvatanje skoro svih autora je da su uslovi porodičnog života, i to posebno u prvim godinama detinjstva, odlučujući za formiranje ličnosti."

<sup>93</sup> Pennington (2001, str. 145-147) i Havelka (2008, str. 237-238) pružaju detaljna pojašnjenja o učincima i razlozima trajnosti i otpornosti na promjenu prvih dojmova.

<sup>94</sup> "Socijalni pritisak, kao mehanizam psihosocijalne interakcije, najlakše je shvatiti kao poseban element emocionalne klime koja vlada u određenoj grupi ili socijalnoj zajednici, a dovodi do toga da pojedinci ili članovi grupe doživljavaju neprijatnosti i osjećaju opasnost, ako se ne pridržavaju, ili ne pokoravaju, usvojenim normama i pravilima grupe ili zajednice." (Krmeta, 2006, str. 36). Socijalni pritisak, prema Slatini (1998, str. 52-53) realizira se sredstvima uvjeravanja (molba, savjet ili preporuka) i sredstvima predupređivanja ili prisile (obećanje, nagrada, prijetnja ili kazna).

<sup>95</sup> Prema Kiesler i Kiesler (1969; citirano kod Aronson, Wilson i Akert, 2005, str. 253) konformizam je promjena ponašanja zbog stvarnog ili zamišljenog utjecaja drugih ljudi. "Postoji sklonost da se ponašanje u skladu sa grupnim normama prihvata čak i onda kad postoji lično uverenje da bi trebalo drugačije da se postupi. O toj sklonosti da se prihvate stavovi i načini postupanja većine, govorimo kao o konformiranju ili konformizmu." (Rot, 2010, str. 384). Bognar (1999, str. 197) smatra da je konformizam "prihvatanje nekih stavova i ideja ne iz vlastitih uvjerenja nego zbog oportunizma, straha ili vlastite koristi."

znanstveno neutemeljenoj ideji (*mā lejse leke bihī 'ilmun*), tj. rezistentnosti *taḳlīdu* (slijepom oponašanju). To je otpor prvom i najsnažnijem, od Uzvišenog Allaha nametnutom autoritetu, koji situacijski neargumentirano djeluje. Budući da, također, dolazi s najviše instance, ovo situacijsko ograničavanje identifikacije<sup>96</sup> sa autoritetom je u funkciji razvoja kritičkog mišljenja i slobode govora. Stoga, sadržaj ovog ajeta snažan je poticaj u implementaciji odgoja za *istikāmet* (ustrajnost) i dosljednost centralnoj ideji islama – ideji monoteizma (*tevhid*). Ovaj odgojni cilj je, zapravo, nužan i sam po sebi se nameće zbog teleološke kvalifikacije stvaranja svijeta i fundamentalnih egzistencija kategorija - smrti i života. Naime, ljudsko bivstvovanje na dunjaluku u totalu se poima kao kušnja (El-Mulk, 2). Svaki životni trenutak je potencijalni izazov za koji čovjek snosi eshatološku odgovornost pa je, stoga, ustrajnost stalna životna potreba koja se, između ostalog prepoznaje i u frekventnosti učenja uvodnog kur'anskog poglavlja (El-Fātiha, 5). A upravo odgovornost je centralni koncept sljedećeg ajeta sure Lukmān.

### 3.5 Odgovornost

Kur'anski pasaž o savjetima mudrog Lukmana (Lukmān, 13-19) donosi ajet koji afirmira princip odgovornosti odmah nakon upute u vezi aktivne konceptualizacije svjetonazora i ilustracije porodičnih odnosa. O tome Uzvišeni Allah veli: **"O sinko moj, dobro ili zlo, teško koliko zrno gorušice, bilo u stijeni ili na nebesima ili u zemlji, Allah će na vidjelo iznijeti, jer Allah zna najskrivenije stvari, On je sveznajući."** (Lukmān, 16). Nakon pojašnjenja Allahovog, dž.š., prava kod ljudi (*ibadet* utemeljen u *tevhidu*) i prava roditelja (dobročinstvo prema njima), Lukman upoznaje svog sina sa svojstvom sveznanja kojim se odlikuje Uzvišeni Stvoritelj (Eš-Šaravi, 1992, str. 11651-11652; El-Džezairi, 2006, str. 1178). "U islamskom konceptu odgoja, izgradnja svijesti odgajanika o Allahovoj moći, Njegovoj sveprisutnosti i sveznanju zauzima izuzetno važno mjesto, jer onaj ko bude imao svijest o tome vodit će računa o svom ponašanju.

<sup>96</sup> "Identifikacija je proces oblikovanja sebe prema drugom pojedincu ili grupi. (...) Ona je spajanje ili slivanje sopstvenih ciljeva i vrijednosti sa drugim." (Slatina, 1998, str. 51-52).

Mudri Lukman želi u slučaju svog sina upravo to da postigne (...)” (Halilović, 2024, str. 143). Spoznaja ovih sifata u direktnoj je vezi s pitanjem polaganja računa na Sudnjem danu za svaki oblik ponašanja. U skladu sa osnovama kur'anske antropologije (Halilović, 2012, str. 100), čovjek je biće koje će odgovarati za svoja djela (*el-insānu mahlūk mes'ūl*), što inicira uvođenje principa odgovornosti u odgojno/obrazovne aktivnosti. U tom smislu, bitno je primijetiti da ovaj ajet dolazi prije Lukmanovih uputa sinu vezano za prosocijalnu angažiranost (Lukmān, 17), a poslije tretiranja interporodične dinamike (Lukmān, 14-15). Uzevši uobzir značaj tekstualne sukcesivnosti ajeta, ali i njoj paralelnu formativnu sljedstvenost<sup>97</sup>, iz datog poretka može se razumjeti da je ultimativna obaveza roditelja spram svoje djece odgojiti odgovornu osobu i kao takvu pripremiti je za ulazak u svijest odraslih. Shodno tome, može se zaključiti da bi cilj roditeljskih odgojnih nastojanja trebalo da bude formacija odgovorne ličnosti koja će kao takva proaktivno djelovati na planu promocije dobra u zajednici i biti njen korektivni faktor kada to situacija zahtijeva. A to se može realizirati samo ako se pri djetetu razvija svijest o odgovornosti kao preduvjetu neophodnom za bilo kakvu uspješnu akciju, posmatrano i sa dunjalučkog i sa ahiretskog stanovišta. Odatle, odgoj za razvoj svijesti o individualnoj odgovornosti i društveno-odgovornom funkcioniranju<sup>98</sup> najznačajnija je religijskopedagoška implikacija ovog dijela Lukmanovih savjeta. Odgovornost je prijekopotrebna crta ličnosti kao odgojni ishod. A tako formirana ličnost kadra je upriličiti ono što slijedi u nastavku navedenog kur'anskog isječka: uspostavljanje adekvatne relacije prema Stvoritelju putem namaza i

<sup>97</sup> Sintagmu *formativna sljedstvenost* potrebno je razumjeti u perspektivi razvojne psihologije. Radi se o razvojnim periodima unutar cjeline čovjekovog psihofizičkog razvoja.

<sup>98</sup> Budući da ljudi ne djeluju izolirano nego su članovi društvenog sistema i, stoga, su u određenim relacijama sa drugima članovima zajednice, svaka pojedinačna uloga je i dijelom društvena. Štaviše, preuzimanjem konkretnih društvenih položaja pojedinac se direktno nalazi u poziciji koja podrazumijeva određenu društvenu ulogu. Dovodeći u vezu društveni položaj i društvenu ulogu, Rot (2003, str. 158) pojašnjava da "pojam uloge označava ponašanje vezano uz određeni položaj, označava ponašanje koje članovi društva očekuju od onih koji imaju određeni položaj. Obično se uloga i definiše kao očekivano ponašanje u određenoj kulturi od pojedinca koji ima određeni položaj."

prosocijalni kurs društvenog aktivizma čija istaknuta osobenost jeste adekvatna (ne)verbalna komunikacija (Lukmān, 17-19). Tada odgovornost figurira kao spojica između funkcionalnog roditeljskog ostvarenja u području odgojnih aktivnosti i funkcionalnog samoostvarenja djeteta u zajednici.

### 3.6 Prosocijalni aktivizam

Čovjek kao društveno biće preuzeo je emanet (El-Ahzāb, 72) i tim činom zadužen je od Stvoritelja da kao halifa izgrađuje svijet u kojem obitava. Društvena aktivnost, shvaćena kao ljudska imanencija i, time, potreba, čovjekova je bitna odlika i funkcionalna neminovnost. Kur'an časni, posredstvom Lukmanovih savjeta sinu, instruirala ljude na kojim principima utemeljiti društveni aktivizam: **"O sinko moj, obavljaј molitvu i traži da se čine dobra djela, a odvrćaj od hrđavih i strpljivo podnosi ono što te zadesi – dužnost je tako postupiti."** (Lukmān, 17). Nalog društveno konstruktivnog djelovanja, predstavljen kroz princip naređivanja dobra i odvrćanja od zla, spomenut je odmah nakon namaza u ovom ajetu. Imajući u vidu značaj tekstualnog prvenstva u poimanju pravila kur'anske lingvistike, takav redoslijed sugerira da je neophodno posredstvom namaza uspostaviti pravilnu vezu i permanentni kontakt sa Stvoriteljem prije nego što se osoba upusti u prosocijalno djelovanje. Uzevši uobzir duhovni potencijal koji nosi sa sobom, obavljanje namaza se može poimati i kao okrepljujući faktor spram iskušenja koja nastupe prilikom realizacije misije naređivanja dobra i odvrćanja od zla<sup>99</sup>. Na tom tragu moguće je i razumjeti poruku ajeta: "Pomozite sebi strpljenjem i molitvom, a to je, zaista, teško, osim poslušnima." (El-Bekare, 45). Etimologija arapske riječi *sabr* upućuje na

---

<sup>99</sup> Budući da je reformatorska misija Poslanika, s.a.v.s., temeljena na provođenju principa naređivanja dobra i odvrćanja od zla, Qal'ahdži (2006, str. 141) pojašnjava da je njemu, u odnosu na druge vjernike, bila potrebna, u kvalitativnom smislu, viša duhovna razina, pa su mu propisani kao obavezni inače dobrovoljni ibadeti. Ako tako vrijedi za Muhammeda, s.a.v.s., onda i za ostale aktiviste promocije dobra i neutralizacije zla vrijedi, sigurno, isto, ako ne i više. U tom smislu, namaz se može posmatrati kao prototip ibadeta, čija suštinska funkcija jeste okrepljenje kroz ostvarivanje veze sa Stvoriteljem. Poslanik, s.a.v.s, s tim u vezi, rekao je: "Bilale, prouči ikamet za namaz, i njime nas urahati." (Ebu Davud, 2012/VII, str. 215).

sprječavanje ili zadržavanje. Prema tome, kada je u pitanju naređivanje dobra i odvrćanje od zla najadekvatnija definicija sabura bila bi da je to duhovna snaga vjernika koja mu omogućuje postojanost u izvršenju zadatog, dosljednost pri izbjegavanju beskorisnog i smirenost u stanju komunikacijske disfunkcionalnosti. Interpersonalna komunikacija je puna nepredvidivih, ponekad mučnih situacija, pri čemu vjernik mora biti u stanju stanovite duhovne kondicije te iskazati pribranost i staloženost, kako bi (re)akcija bila korektna. Mnogolikost izvora i vrsta iskušenja pojačava zahtjev za strpljivošću. Slučaj Musaa i Hidra, a.s, (El-Kehf, 65-82) upečatljivo opisuje teškoću ovladavanja ovom osobinom. Bitnim se čini naglasiti i da dunjaluk i sve što postoji na njemu, pa tako i međuljudski odnosi, nikada nisu u stanju mirovanja. Svijet je u stalnom kretanju, bilo pozitivno ili negativno orijentiranom. Tako shvaćeni odnosi nalažu kontinuirano ulaganje napora na etabliranju dobra i suzbijanju zla do Sudnjeg dana. Pretpostavljajući izostanak promocije dobra, za očekivati je prevlast djelovanja onih koji prakticiraju zlo. Opravdanost navedene pretpostavke argumentira se govorom Poslanika, s.a.v.s.: "Kad je grijeh učinjen tajno, ne škodi nikome osim počiniocu tog grijeha, a kad se javno učini, i ne učini se ništa na sprečavanju tog grijeha, onda to škodi cijelom društvu." (Arif, 2000, str. 34). Stepenn štete usljed novonastale situacije vjerovatno je obrnuto proporcionalan obimu preduzetih mjera prevencije. Što je više primjene principa naređivanja dobra i odvrćanja od zla, to je manji stepen prisustva štete. Uvažavajući kur'anski poredak *namaz - prosocijalno djelovanje - sabur*, prisutan u tretiranom ajetu, prigodno je ovaj tematski odjeljak zaključiti mišlju da je uspješna realizacija principa naređivanja dobra i odvrćanja od zla zaogrnta u ruho namaza i strpljivosti. Pošto je taj princip istaknuta osobina ličnosti vjernika i vjernica (Āli 'Imrān, 104; Āli 'Imrān, 110; El-E'arāf, 157; Et-Tevbe, 71; Et-Tevbe, 112; El-Hadždž, 41), onda je odgoj u funkciji pripreme djece i mladih za priskrbliivanje te osobine zahtjev na nivou imperativa, kako bi se omladina u potpunosti ostvarila kao vjernička populacija<sup>100</sup>. Ovaj odgoj,

<sup>100</sup> Ova misao utemeljena je u riječima Al-Qaradawija (2020/II, str. 441), koji u vezi upotpunjenja ličnosti muslimana kaže: "Naime, nije dovoljno da musliman bude sam po sebi dobar. On treba popravljati i druge, svoje društvo i narod, te

imajući u vidu sve izazove i otpore kroz koje su prolazili i Allahovi, dž.š., odabranici – vjerovjesnici, uključuje smjernice za pojačan ibadet i razvoj osobine strpljivosti.

### 3.7 Neverbalna komunikacija

U prethodnom ajetu iznesen je princip verbalne koegzistencije pojedinca sa drugim članovima zajednice – naređivanje dobra i odvrćanje od zla. Međutim, za uspješnu prezentaciju sadržaja navedenog principa itekako je bitan neverbalni aspekt. Komunikološka istraživanja (Millar, 2008) donijela su spoznaju o (ne)verbalnoj strukturi međuljudske komunikacije; verbalni aspekt predstavlja samo 7% ljudske komunikacije, a ostatak od 93% odnosi se na neverbalne sadržaje (govor tijela<sup>101</sup>, odjeća, distanca, boja glasa, ton, mikroekspresije na licu, i dr.)<sup>102</sup>. Imajući to u vidu, postaje jasan značaj Allahovog, dž.š., upozorenja: **"I, iz oholosti, ne okreći od ljudi lice svoje i ne idi zemljom nadmeno, jer Allah ne voli ni gordog ni hvalisavog."** (Lukmān, 18). El-Džezairi (2006, str. 1178) za termin *tusa'iir* nalazi paralelu u riječi *el-mejlu*. Eš-Šaravi (1992, str. 11671), pak, koristeći istu etimološku paralelu (*jemīlu*) pojašnjava da se ishodište termina *tusa'iir* vezuje za bolest vrata kojoj su bile izložene deve (*torticollis*). Za razliku od životinje, čija bolest uzrok nalazi u fizičkoj disharmoniji, referentni glagol sugerira slične manifestacije u ljudskom ponašanju, čije se izvorište nalazi u

---

cijelo čovječanstvo. To se postiže ustanovom naređivanja dobra i odvrćanja od zla."

<sup>101</sup> Govor tijela je specifičan aspekt neverbalne komunikacije koji obuhvata znakove dodira, orijentacije tijela, držanja tijela, gestikulacije i kimanja glavom (Pennington, 2001, str. 223). Upravo 18. ajet sure Lukmān tretira orijentaciju i držanje tijela kao izraz neverbalne komunikacije.

<sup>102</sup> S tim u vezi Rijavec i Miljković (2002, str. 3) donose sljedeće podatke: "Istraživanja pokazuju da se samo mali dio značenja onoga što smo rekli drugoj osobi prenosi riječima. Taj postotak se kreće od 35% do samo 7%." Do identičnih podataka došla je i Bratanić (1993, str. 92): "S. L. Tubbs i S. Moss (1977) navode podatak da u komunikaciji licem u lice neverbalni znakovi sadrže 65% cjelokupnog socijalnog značenja, dok verbalni podražaji sadrže samo 35%." Ova razlika u procentima verbalne komunikacije (od 35% do 7%) u navedenim izvorima nastala je zato što neki istraživači paraverbalne znakove podvode pod pojam verbalne komunikacije.

duhovno osiromašenoj konfiguraciji konkretne osobe. Naime, kraj ajeta ukazuje na vezu između unutarnjeg stanja (mentalne pozicije) i vanjskog držanja (bihevioralne pozicije). Iz tog slijedi da zabrana istaknute tjelesne manifestacije podrazumijeva i (nespomenutu) zabranu razvoja spomenutih duhovnih stanja koja vode takvim ponašajnim formama<sup>103</sup>. Izraz *muhtālun* upotrijebljen kao lingvistički marker predmetnog duhovnog stanja, prema Muftiću (2017, str. 481) obuhvata sljedeća značenja: ohol, uobražen, gord. U određenom broju ajeta naređivanje dobra i odvrćanje od zla spominje se zajedno s vjerovanjem kao istaknuta osobenost posebno odlikovane skupine muslimana<sup>104</sup>. Stoga, naređivanje dobra i odvrćanje od zla i iman, s jedne, i oholost i uobraženost, s druge strane, ne idu zajedno. Vjerovanje (*iman*) i oholost (*kibur*) su suprotstavljeni sadržaji srca; kad se pojavi jedno, nestaje drugo. Oholost i njena vanjska forma u vidu okretanja lica od ljudi ne smije biti dio imidža protagoniste navedenog prosocijalnog principa. Govor tijela je neverbalna ambalaža odgojnih sadržaja na koju ljudi u velikoj mjeri obraćaju pažnju. "Na utjecajnoj razini neverbalne su poruke snažno sredstvo priopćavanja, kao i utjecaja naših poruka, potiču ili koče komunikacijski "feedback" i dijalog. (...) Neverbalne poruke mogu jačati, ali i slabiti pa i poništiti izgovorenu riječ." (Brajša, 1993, str. 22). Dakle, prateće neverbalne forme i njihov paraverbalni aspekt su, između ostalog, u funkciji atrakcije ili distrakcije auditorija. Savremena znanost je detaljno istražila područje neverbalne komunikacije i njenu povezanost sa unutarnjim stanjima čovjeka. Kur'an časni ovdje implicitno pojašnjava unutarnje porijeklo neverbalnih manifestacija. Budući da se, u ovdje interpretiranom ajetu, radi o duhovnim nedostacima čije ishodište jeste ljudsko srce, to znači da je neophodno istrajavati na duhovnom odgoju, tj. odgoju srca. Stoga, jasno je da odgoj za neverbalnu komunikaciju uključuje odgoj srca, kao rodnog mjesta

<sup>103</sup> Upozoravajući na pogubne posljedice samoljublja i nadmenosti, Poslanik, s.a.v.s., ispričao je ashabima sljedeće kazivanje: "Dok je čovjek uznosito hodao u odijelu, sam mu se diveći i usto počeošljane i namazane bujne kose, Allah učini da on u zemlju propadne i tako tone sve do Sudnjega dana." (El-Buhari, 2008/IV, str. 238).

<sup>104</sup> Detaljnu analizu navedene osobenosti, koju Al-Qaradawi svrstava u osnovne islamske dužnosti, pogledati u djelu *Enciklopedija islamskog odgoja* (Al-Qaradawi, 2020/II, str. 441-504).

(ne)verbalnih sadržaja ljudske komunikacije. I ovdje porodica ima ključnu ulogu: "Kroz usvajanje analognih kodova u porodici uče se prve lekcije neverbalnog komuniciranja." (Alić, 2018, str. 355)<sup>105</sup>. Stoga, bitna poruka ovog ajeta, u domenu religijskopedagoških implikacija, jeste isticanje značaja roditeljskog odgoja djece i mladih u području razvoja zdravih, blagotvornih duhovnih stanja i njima korespondentnih neverbalnih ekspresija.

### 3.8 Paraverbalna komunikacija

Pored neverbalnih sadržaja, ljudski govor odlikuju i paraverbalni<sup>106</sup> elementi. Na njihov značaj u međuljudskoj komunikaciji Uzvišeni Allah ukazuje u sljedećem ajetu: **"U hodu budi odmjeran, a u govoru ne budi grlat; tã najneprijatniji glas je revanje magarca!"** (Lukmān, 19). Na početku tumačenja ovog ajeta Eš-Šaravi (1992, str. 11676) napominje kako je neophodno da se čovjek koristi kretanjem ili dozivanjem kako bi mogao izaći u susret obavezama, i to je razlog spominjanja hoda i glasa; pri tome, zahtjev koji je nužno ispuniti jeste umjerenost, jer sve što ima ekstreme, mora imati i sredinu, koja je pretpostavka za uspješno djelovanje. U tom smislu, El-Džezairi (2006, str. 1179) termin *el-iktisād* suprotstavlja terminu *el-isrāf*. Kur'an časni osuđuje bilo kakvo pretjerivanje, a glasovna umjerenost se zahtijeva i prilikom

---

<sup>105</sup> Koenig i Zedler (2001, str. 211) smatraju da se izrazi *digitalni* i *analogni* u komunikaciji mogu grubo prevesti kao *verbalni* i *neverbalni*. "Zapravo naša komunikacija stalno teče na dvije razine, na dva kolosijeka. Jedan je verbalan – digitalan, a drugi neverbalan – analogan. Ta dva dijela komunikacijskog procesa nemoguće je dijeliti i odvajati, jer uz verbalnu paralelno teče i neverbalna komunikacija. (...) Verbalnim – digitalnim dijelom komunikacije pretežno prenosimo sadržaje, a neverbalnim – analognim određujemo i izražavamo naš odnos prema drugome." (Bratanić, 1993, str. 89).

<sup>106</sup> Paraverbalne elemente govora neki istraživači nazivaju drugim imenom. "Kada osoba govori, osim na riječi, pažnju možemo obratiti i na brzinu kojom govori, na visinu tona, naglasak, na boju i na još mnogo drugih znakova. Ovi znakovi nazivaju se paralingvističkim jer se koriste za modifikaciju značenja koje riječi imaju same po sebi." (Rijavec i Miljković, 2002, str. 43). Isto mišljenje dijeli i Bratanić (1993, str. 93). Pennington (2001, str. 214) neverbalnu komunikaciju dijeli na glasovno i neglasovno ponašanja, gdje glasovno ponašanje uključuje određene aspekte govora (intonacija, visina, brzina i oklijevanje), što, zapravo, predstavlja paraverbalnu, odnosno paralingvističku komunikaciju.

učenja Kur'ana u namazu (El-Isrā', 110), upućivanja dove Stvoritelju (El-E'arāf, 55) i dozivanja Poslanika, s.a.v.s. (El-Hudžurāt, 2-3). To su izrazito bitne naznake s obzirom na višestruku slojevitost (među)ljudske komunikacije. Pored ostalog, "(...) komunikacija obuhvaća sadržajnu i relacijsku komponentu. **Komponenta sadržaja** sastoji se od onoga **što** je rečeno ili učinjeno. **Relacijska komponenta ili komponenta odnosa** obuhvaća način **kako** je to rečeno ili učinjeno." (Reardon, 1998, str. 21). Rezultati istraživanja o značaju neverbalne komunikacije, i njenom paraverbalnom nivou, zorno pokazuju zašto u prevladavajućoj mjeri ono *šta* je rečeno ostaje u sjeni onog *kako* je rečeno. Razumijevajući predmetni ajet u okvirima međuljudske interakcije, poruka je, u prvom redu, da glasnoća poruke nije ekvivalent njenog argumentacijskog kapaciteta. Naprotiv, nerijetko se nedostatak argumentacijske potentnosti pokušava kompenzirati zaglušujućom glasnoćom. Također, neprilagođen tonaliteta je, uglavnom, faktor iritacije, što potencijalno vodi distrakciji auditorija. Ljudsko 'njakanje' može izazvati niz negativnih emocija kod sugovornika, koje, opet, mogu dovesti u pitanje interakcijsku svrsishodnost. Predmet ova dva ajeta sure Lukmān (18. i 19.) u prevladavajućoj mjeri upravo je neverbalna komunikacija. Također, bitno je primijetiti da se u sintaksičkom poretku potonjeg ajeta daje prednost hodu nad govorom. Hod je, u kontekstu komunikacije, govor tijela i kao takav zauzima značajno mjesto u međuljudskoj interakciji. Govor tijela pripada neverbalnoj komunikaciji, za koju su istraživanja pokazala, kako je već navedeno, da obuhvata minimalno 65% ukupne komunikacijske aktivnosti. Moguće da u tome i leži razlog kur'anskog preferiranja hoda nad govorom. Naime, prije nego što progovorimo riječima (glasom), neophodno je pravilno ovladati govorom bez riječi (glasa), budući da, u skladu sa referentnim istraživanjima, ljudi više obraćaju pažnju na naše neizgovoreno negoli na naše riječi. Stoga, naprijed navedeno orijentira i naglašava zaključak da je istrajavanje na odgoju djece i mladih za paraverbalnu komunikaciju bitan element religijskog odgoja. Pri tome, vjeroodgajatelj, u sklopu odgojnih aktivnosti, ne bi smio propustiti da uvaži metodički značaj kur'anske preferencije hoda nad govorom kao oblika (ne)verbalne komunikacije.

Sumarni prikaz ključnih koncepata do kojih se došlo analizom Lukmanovih savjeta dat je u tabeli koja slijedi.

|                                  |                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|----------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>MUDROST</b>                   | "A Mi smo Lukmānu mudrost darovali: 'Budi zahvalan Allahu! Ko je zahvalan, čini to u svoju korist, a ko je nezahvalan – pa, Allah je, zaista, neovisan i hvale dostojan.'" (Lukmān, 12)                                                                                                                   |
| <b>ODGOJNA TRANSMISIJA</b>       | "Kad Lukmān reče sinu svome, savjetujući ga: 'O sinko moj, ne smatraj druge Allahu ravnim, mnogoboštvo je, zaista, velika nepravda.'" (Lukmān, 13)                                                                                                                                                        |
| <b>DRUŠTVENI AMBIJENT</b>        | "Mi smo naredili čovjeku da bude poslušan roditeljima svojim. Majka ga nosi, a njeno zdravlje trpi, i odbija ga u toku dvije godine. Budi zahvalan Meni i roditeljima svojim, Meni će se svi vratiti." (Lukmān, 14)                                                                                       |
| <b>SOCIJALNI PRITISAK</b>        | "A ako te budu nagovarali da drugog Meni ravnim smatraš, onoga o kome ništa ne znaš, ti ih ne slušaj i prema njima se, na ovom svijetu, velikodušno ponašaj, a slijedi put onoga koji se iskreno Meni obraća; Meni ćete se poslije vratiti i Ja ću vas o onome što ste radili obavijestiti." (Lukmān, 15) |
| <b>ODGOVORNOST</b>               | "O sinko moj, dobro ili zlo, teško koliko zno gorušice, bilo u stijeni ili na nebesima ili u zemlji, Allah će na vidjelo iznijeti, jer Allah zna najskrivenije stvari, On je sveznajući." (Lukmān, 16)                                                                                                    |
| <b>PROSOCIJALNI AKTIVIZAM</b>    | "O sinko moj, obavljaj molitvu i traži da se čine dobra djela, a odvrćaj od hrđavih i strpljivo podnosi ono što te zadesi – dužnost je tako postupiti." (Lukmān, 17)                                                                                                                                      |
| <b>NEVERBALNA KOMUNIKACIJA</b>   | "I, iz oholosti, ne okreći od ljudi lice svoje i ne idi zemljom nadmeno, jer Allah ne voli ni gordog ni hvalisavog." (Lukmān, 18)                                                                                                                                                                         |
| <b>PARAVERBALNA KOMUNIKACIJA</b> | "U hodu budi odmjeren, a u govoru ne budi grlat; tā najneprijatniji glas je revanje magarca!" (Lukmān, 19)                                                                                                                                                                                                |

#### 4. Završna riječ

Kao Knjiga koja pruža objašnjenje za sve, Kur'an časni sadrži i tekstove relevantne za razvoj religijskopedagoške misli. Naime, neki od sržnih elemenata religijski utemeljenog odgoja nalaze se u suri Lukmān. Ovo kur'ansko poglavlje uključuje niz od osam ajeta koji se mogu smatrati temeljem religijskog odgoja u obzorjima islama. Pomnim istraživanjem predmetnog kur'anskog poglavlja na površinu je izronila konceptualna matrica Lukmanovih savjeta u području odgoja. Religijskopedagoški program u perspektivi Lukmanovih savjeta sinu tretira pitanja poput odgojnog sadržaja (tevhid), odgojnih aktera (Lukman i njegov sin), odgojnog pristupa (savjet), socioodgojnog ambijenta (porodica i društvo), odgovornosti (svijest o Uzvišenom Allahu), odgojne komunikacije (verbalne i neverbalne), mudrosti i duhovnosti (namaz i sabur). Osim toga, to je program kojim se nastoji formirati prosocijalni profil ličnosti, tj. osoba koja će promociju dobra i eliminaciju zla shvatiti kao trajni zahtjev i karakteristiku imanentnu vlastitom duhu. U tom programu mudrost se prepoznaje kao organizacijska

pretpostavka odgojnog djelovanja, proces prijenosa odgojnih sadržaja uključuje savjetovanje kao odgojno relevantan pristup, ilustracija porodičnih odnosa predstavlja mikromodel (ne)poželjnog odgojnog ambijenta, odgovornost je markirana kao vrhunac odgojnih ciljeva, društvena proaktivnost generira i profilira subjektnost socijalne dinamike, a identificirani komunikacijski aspekti reflektiraju (ne)uspješan interakcijski *frontpage* u međuljudskim odnosima. Potrebno je imati u vidu da se ovim radom izvedeni i pojašnjeni koncepti pozicioniraju na mjesto osnih niti odgojnog djelovanja, a da su, zbog ograničenog prostora, neki koncepti samo "načeti" (zahvalnost, ibadeti, tevhid kao centralna vrijednost, ...). To otvara mogućnost da ovaj tekst bude dobra osnova za magistarski rad, što je, svakako, predmet znanstvenog anažmana za period koji dolazi.

## 5. Literatura

- Adams, L. J., Pell, J. P., Mackay, D. F., Clark, D., King, A., & Fleming, M. (2023). Infant feeding method and special educational need in 191,745 Scottish schoolchildren: A national, population cohort study. *PLoS medicine*, 20(4), e1004191. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1004191>
- Adilović, M. (2024). *Uvod u socijalnu inkluziju*. Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.
- Ahtar, S. (2016). *Psihologija dobrote: hrabrost, rezilijentnost, zahvalnost, velikodušnost, praštanje i žrtvovanje*. Beograd: Clio.
- Al-Attas, S.M.N. (2003). *Islam i sekularizam*. Sarajevo: Bosančica-print.
- Al-Qaradawi, Y. (2020). *Enciklopedija islamskog odgoja. Knj.1-2*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet: Hedef.
- Alić, A. (2018). *Kulturalni modeli odgajanja: uvod u antropologiju porodice*. Sarajevo: Perfecta.
- Arif, M. (2000). *Hiljadu i jedan hadis*. Bihać: Islamska pedagoška akademija.
- Aronson, E., Wilson, T.D. i Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.

- Asad, M. (2004). *Poruka Kur'ana/prijevod i komentar Muhammed Asad*. Sarajevo: El-Kalem.
- Atajić, R. (2001). *Prijevod Kur'ana sa tefsirrom*. Munchen: SKD Bavaria Verlag.
- Bognar, L. (1999). *Metodika odgoja*. Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Štrossmajera u Osijeku.
- Böhm, W. (2012). *Povijest pedagogije: od Platona do suvremenosti*. Sarajevo: Svjetlo riječi.
- Brajša, P. (1993). *Pedagoška komunikologija: razgovor, problemi i konflikti u školi*. Zagreb: Školske novine.
- Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija: interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bušatlić, A.N. (2008). *Biserje mudrosti*. Zenica: Emanet.
- Ebu Davud, S.E. (2012). *Sunen Ebu Davuda: prijevod i komentar Mahmut Karalić. Sv. 7*. Novi Pazar: El-Kelimeh: Fakultet za islamske studije.
- El-Alvani, T.Dž. (2018). *Integrativno čitanje Objave i univerzuma*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- El-Asfehani, R. (2023). *Mu'džemu Mufredati Elfazi-l-Kur'an. Et-tabi'atu-l-hamiseh*. Bejrut (Lubnan): Daru-l-kutubu-l-'ilmijeh.
- El-Buhari, M.I. (2008). *Buharijeva zbirka hadisa = Sahihu-l-Buhari. Sv. 4*. Sarajevo: Visoki saudijski komitet.
- El-Džezairi, Dž.M.A.Dž. (2006). *Ejseru-t-Tefasir li Kelami-l-Alijji-l-Kebir*. Medina: Mektebetu-l-Ulumu ve-l-Hikemu.
- Eš-Šaravi, M.M. (1992). *Tefsiru-š-Šaravi*. Kairo: Daru Ahbaru-l-Jevm.
- Et-Turki, S.A. (2022). *Tajne kur'anskog izraza*. Novi Pazar: El-Kelimeh.
- Grandić, R. i Karić, E. (2009). *Pedagogija*. Tuzla: Book.
- Halilović, S. (2012). *Šta Kur'an kaže o čovjeku: uvod u kur'ansku antropologiju*. Sarajevo: El-Kalem; Centar za napredne studije.
- Halilović, S. (2015). *Osnovi tefsira: temeljne postavke za pravilno razumijevanje i tumačenje Kur'ana. 2. dopunjeno izd.* Sarajevo: Dobra Knjiga.
- Halilović, S. (2024). *Tefsir: komentar Kur'ana časnog. Knj. 3/4 (Sure 26-53)*. Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.

- Havelka, N. (2008). *Socijalna percepcija*. 3. izd. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Ibn Kesir, I. (2002). *Tefsir: skraćeno izdanje*. 2. izd. Sarajevo: Visoki saudijski komitet za pomoć BiH.
- Isić-Imamović, A. (2024). Efekti djelovanja izražavanja zahvalnosti na psihološko blagostanje djece i mladih. *Novi muallim, Udruženje ilmiije Islamske zajednice u BiH, Sarajevo*, 100, 92-97.
- Koenig, E i Zedler, P. (2001). *Teorije znanosti o odgoju: uvod u osnove, metode i praktičnu primjenu*. Zagreb: Educa.
- Korkut, B. (1992). *Kur'an s prevodom*. Medina Munevvera: Kompleks Hadimu-l-Haramejni-š-Šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa.
- Krnetić, D. (2006). *Interaktivno učenje i nastava*. Banja Luka: Fakultet za političke i društvene nauke.
- Lalović, Z. i Trebješanin, Ž. (2011). *Pojedinac u grupi: priručnik za nastavnike*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Latić, Dž. (2001). Osnove kur'anske pedagogije. *Novi muallim, Udruženje ilmiije Islamske zajednice u BiH, Sarajevo*, 5, 4-24.
- Milat, J. (2005). *Osnove metodologije istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Millar, J. (2008). *Secrets of Body Language [DVD]*. New York City, (US): History (TV channel), A+E Networks.
- Muftić, T. (2017). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Neimarlija, M. (2013a). Emocionalni profil kur'anskih odgojnih autoriteta u interpersonalnom odnosu. *Novi muallim, Udruženje ilmiije Islamske zajednice u BiH, Sarajevo*, 53, 12-18.
- Neimarlija, M. (2013b). *Mikropedagoški aspekt kur'anskog modela odgoja u školskoj vjeronauci*. Neobjavljena magistarska disertacija. Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.
- Neimarlija, M. (2015). Kur'anska perspektiva (dis)pozicijskog karaktera odgajateljevog autoriteta. *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 13, 235-248.

- Pašalić-Kreso, A. (2000). *Rano učenje: ili učenje u funkciji uvećavanja kapaciteta mozga*. Sarajevo: Centar za obuku i obrazovne inicijative Step by Step.
- Pennington, D.C. (2001). *Osnove socijalne psihologije*. 2. izd. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Popadić, D., Pavlović, Z. i Žeželj, I. (2018). *Alatke istraživača: metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama*. Beograd: Clio.
- Qal'ahdži, M. R. (2006). *Ličnost posljednjeg Allahovog poslanika*. Sarajevo: El-Kalem; Zenica: Islamski pedagoški fakultet.
- Reardon, K.K. (1998). *Interpersonalna komunikacija - Gdje se misli susreću*. Zagreb: Alinea.
- Rijavec, M. i Miljković, D. (2002). *Neverbalna komunikacija: jezik koji svi govorimo*. Zagreb: IEP/VERN.
- Rot, N. (2003). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rot, N. (2010). *Opšta psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Slatina, M. (1998). *Nastavni metod: prilog pedagoškoj moći suđenja*. Filozofski fakultet u Sarajevu.

## RELIGIOUSPEDAGOGICAL CONCEPTUALIZATION OF LUKMAN'S ADVICES

Muamer Neimarlija, PhD

### *Abstract*

*In the religiouspedagogical perspective, the human heart (el-kalb) is the central object of upbringing interests, and its upbringing relevant constitutive characteristic is freedom. Since the authentic and responsible development of religious consciousness (et-takwa) can be realized exclusively in the zone of freedom, then, from this point of view, it is possible to understand the religiouspedagogical significance of advising as a non-intrusive and, therefore, effective methodological approach with regard to the targeted upbringing outcome. In this text, the actualized thematic unit of the Quranic chapter Lukman is traditionally recognized and marked by the phrase The advices of the wise Lukman. Therefore, the axial heuristic thread of the subject research is the search for conceptual links between advising and effective upbringing. Starting from the aforementioned understanding, the goal of this research was to establish, based on qualitative analysis, the key concepts contained in the advices of the wise Lukman, which are significant for the upbringing of children and youth. Therefore, this work belongs to the qualitative research paradigm, and the methods of hermeneutics (Milat, 2005) and theoretical analysis (Grandić and Karić, 2009; Milat, 2005) and coding technique (Popadić, Pavlović and Žeželj, 2018) were applied. By analyzing the referential verses of the subject Quranic chapter and the available relevant literature, the following key concepts were established: wisdom, upbringing transmission, social environment, social pressure, responsibility, prosocial activism, non-verbal and paraverbal communication.*

**Keywords:** Quran, religious pedagogy, upbringing, Lukman, advising, conceptualization